

ימין ושמאל – רק שְׂכּוֹל ושְׂכּוֹל

אסף ענברי. "נתן ועמוס", ידיעות אחרונות. ספרי חמד, בעריכת דב אלבוים, תל-אביב 2026, 235 עמ'.

זיוה שמיר

אקדים ואומר שאני מעריכה ומוקירה את אסף ענברי, וחושבת שהוא סופר יחיד במינו ומרצה מחונן – אדם כשרוני ואמיץ, שאינו הולך בתלם ואינו קד קידה לגדולים ממנו. רק אדם מסוגו ראוי לכתוב על ענק-רוח כדוגמת נתן אלתרמן – שהיה בעיני רבים, וכותבת שורות אלה בכללם, המשורר הגדול ביותר והאינטלקטואל המזהיר ביותר שקם בין סופרי ישראל אחרי מות ביאליק (לא בכדי העניקו לו בני דורו את הכינוי "נתן החכם"). מה צר שהמגוון הרחב של כישוריו וכשרונותיו של אסף ענברי – באיסוף הנתונים ההיסטוריים ובהגשתם הספרותית לקהל קוראיו – לא הגיע למיצויו ולמלוא ביטויו בספר "נתן ועמוס".

שאל אותי ידיד מכובד, ששמו נזכר במאמר הביקורת הקטלני שפרסמו אבי שגיא ודוד אוחנה על הספר "נתן ועמוס" בעיתון "הארץ", מה דעתי על הסוגה הספרותית הקרויה "faction" (קרי, fact + fiction). ענית לי שאין לי משנה סדורה בסוגיה הזו. לפני שנות דור האמנתי שרק על גיבורים מן ההיסטוריה הרחוקה אפשר פה ושם לבדות פרטים ביוגרפיים לא מחמיאים, מן הסוג שניתן לתבוע עליהם לפי חוק איסור לשון הרע אילו נכללו בדיווח עיתונאי פשוט. היום נראה לי שמותר בתנאים מסוימים להחיל על הז'אנר ההיברידי הזה את חוק "חרות הפיט" (licencia poética), הריהו החופש האמנותי הניתן ליוצרים לסטות מן העובדות ההיסטוריות ולהפעיל את דמיונם כדי להעמיד יצירה קולחת ומרתקת.

ואולם, גם לחופש יש כללים ומגבלות, לבל יהפוך לתופעה אנרכית. בדרך-כלל הסטייה מן העובדות הידועות נתפסת כמהלך לגיטימי אם התוספת הבדיונית משתלבת באופן הגיוני ואורגני בנתונים הבדוקים ואינה מוכנסת לטקסט באופן בוטה, לשם השגתן של מטרות אישיות נלוזות (אחרת עלול ה-"faction" להיעשות מקלטו של כל זרזיר-עט זרזיר, שוחר פרסום ופרסים). יתר על כן, אסור לתת יד לכך שגיבורי-תרבות כמו חיים-נחמן ביאליק, רחל המשוררת או חנה סנש שלא העמידו צאצאים שיכולים לתבוע את עלבונם, ייפלו למלתעותיהם של אותם יוצרים חסרי מצפון ומבקשי רווחים קלים, שמוכנים להתיר

את דמם של אנשים מפורסמים כדי להתפרסם. במקרים כאלה מוטלת לדעתי חובה על המבקרים והחוקרים שלא לחוס על יוצר שמחליט להתביית על גיבור היסטורי ערירי, אגב היצמדות אליו כפטרייה לעץ פונדקי כדי להיזון מלשדו ואחר-כך להציגו "בקלונו".

חוזה בלתי כתוב נחתם בין מחבר ה-"faction" לבין קוראיו שלפיו הם מאמינים בנקיון כפיו וסומכים עליו שהוא לא יכתוב את דבריו מתוך מתוך חיפזון ופחז, או מתוך שיקולים זרים. ברור לי שלא יעלה בדעתו של סופר-חוקר אחראי כדוגמת אסף ענברי להטעות את קוראיו במתכוון מתוך שיקולים זרים, או שינסה לקושש רווחים קלים באמצעות עיוות נתונים. כל מי שיעיין באתר הפרטי שלו ייווכח ללא דיחוי שלפנינו סופר-חוקר רציני, שלא יכניס בְּדִיוֹן ליצירתו אלא אם כן התוספת נחוצה לו מאוד משיקולים אסתטיים ושהוא לא יבחר ביודעין בנתונים בדויים המתנגשים שלא לצורך עם המציאות "הפשוטה" לשם השגת אפקטים בוהקים וצלילים רמים. ואולם, דומני שהפעם הוא הקל ראש לפעמים בבדיקת החומר העובדתי, ונטל לעצמו חרות יתרה גם באותם מקומות שאין הסטיות והחריגות מן הנתונים הבדוקים מרימות תרומה כלשהי לשיפורו של הסיפור. אפשר היה לכתוב את סיפורו כמות שהוא, מבלי לשרבב לתוכו פרטים בדויים או לא בדוקים מן הסוג שנכנסו לספר.

אני מכירה באופן אישי אנשים לא מעטים שקראו את הספר "נתן ועמוס", והם סמוכים ובטוחים ש"הדבר היה ככה" (אם להשתמש בכותרת אחד מספריו של מאיר שלו). אפילו לא עולה על דעתם לרגע שהנתונים שונו, בכוונה-תחילה או כלאחר-יד. זהו הסיכון המשמעותי ביותר האורב לפתחה של יצירת faction, פרי-עטו של סופר-חוקר רציני כמו ענברי. קוראיה של יצירה כזו נוטים להאמין באותה מידה של שכנוע הן לאמת הן לבדיה, ועל כן צריך היה סופר-חוקר מהימן כמו אסף ענברי לגלות אחריות יתרה, ולהכניס לספרו רק אותם פרטים בדויים שאי אפשר היה לו לוותר עליהם מן הבחינה האסתטית – פרטים שאינם מעוותים את העובדות הידועות שלא לצורך ואינם ממציאים עובדות דמיוניות בלי סיבה מספקת.

ואולם, אפילו אסף ענברי לא עמד חוצץ מול מצג-השווא המפתה הפותח את הכיתוב של העורך על גב הספר, שלפיו "זהו סיפורם של שני אנשי הרוח המשפיעים ביותר שחיו בארץ במאה העשרים". בכל המאה העשרים? איך ולאן נעלמו אחד-העם, ביאליק וויצמן שייצגו את הציונות המתונה שלא דגלה במהפכות של בן-לילה? היכן אליעזר בן-יהודה, מחייה השפה העברית ואביה של העיתונות הארץ-ישראלית רבת הפולמוסים? למה נגרע

מקומו של הראי"ה קוק שרבות חסידים נהו אחריו? אִיָּה א"צ גרינברג ועגנון שקוננו את הקינה הגדולה על קהילות ישראל החרבות בגולה? היכן זאב ז'בוטינסקי, יצחק בן-צבי ובן-גוריון, אנשי העט והחרב? למה נשכחו י"ח ברנר, א"ד גורדון וברל כצנלסון, אנשי החזון ואבות ההתיישבות העובדת? האם סביר לדלג על מרטין בובר, גרשום שלום, הוגו ברגמן, נתן רוטנשטרייך וישעיהו ליבוביץ בהיסטוריוגרפיה של חיי הרוח בישראל?

והרי ביקורתו של האחרון על הכיבוש ועל החוליגניזם היהודי ב"שטחים" הייתה עזה ונועזת מזו של עוז, שלא היה אלא תלמידם של הוגי הדעות המהפכניים הנ"ל שלימדו באוניברסיטה העברית ביובל השנים הראשון שלה. יש לזכור ולהזכיר: כדי להרגיע את מטח חצי הביקורת של יריביו, מתנגדי נבואותיו וניסוחיו, ביכר ליבוביץ לוותר על "פרס ישראל" (1993). עוז, לעומת זאת, מעולם לא ויתר על שום פרס מ-40 הפרסים שקיבל, בארץ ובעולם, ולא עלה על בריקדות כדי להגן על הערכותיו ותחזיותיו. כאיש שלום "פרופסיונלי" הוא הגיע, למשל, אל סוכת האבלים ביישוב ג'סר א-זרקא ששניים מתושביו נהרגו בידי שוטרים באירועי אוקטובר 2000, אך לא סר באותו היום (וגם לא לאחר מכן) לבית-משפחתו של ישראלי פשוט כבן חמישים שנסע לתומו ברכבו בכביש-החוף ונהרג מהאבנים שהושלכו אל הכביש על-ידי תושבי ג'סר א-זרקא. הציבור התרשם לא פעם ולא פעמיים שהקנאות המתלהמת העולה מהצהרותיו בנושא השלום ("אנחנו לא ניתן לכם לעולל טרנספר [...] אפילו אם נצטרך להשתטח תחת גלגלי המשאיות") לא הייתה אלא פוזה סלונית נושאת תמורה, שאינה נובעת מדאגה כנה ואמיתית לכל הנבראים בצלם.

לפיכך, יפה עשתו רחל אליאור שכינתה את שני גיבורי הספר "דמויות מפתח, שנמנו עם ראשי המדברים בדורם" (בפוסט מצויין בפייסבוק שלה מיום 21.3.2026). יפה עשתה גם שְׁנִי פוקר, שדיברה על "שני היוצרים הגדולים בדורם – מי בשירה ומי בפרוזה" (במאמר ב"הארץ" מיום 29.3.2026, מאמר מצויין אלא שהוא הסתיר למען הסימטריה את מעמד-העל שהיה לא"ב יהושע). אכן, את שני גיבורי הספר צריך היה להציג על העטיפה כשניים מהסופרים ואנשי הרוח הבולטים בדורם, וראוי היה להימנע מפראזות מופרזות.

גם את היקף ההשפעה של עוז ושל אלתרמן אין שום סיבה להציג באופן סימטרי. השפעתו של עוז הייתה מוגבלת להרצאותיו על הבמות בכיכרות ובאולמות, ודבריו שצוטטו בעיתונים עוררו תמיד – כמתואר בספרו של ענברי – הסכמה והתנגדות, אהבה ואיבה. השפעתו לא דמתה כלל לזו הקונצנזואלית של אלתרמן בשנים שבהן פרסם את "טוריו", בזמן שלא הייתה טלוויזיה ו"הטור השביעי" היה הבידור האינטלקטואלי האהוב על פְּלֶאָדָם בארץ. האמת הבלתי-מצודדת, אך המדויקת, היא שאלתרמן היה מאנשי הרוח

המשפיעים ביותר במרוצת השנים שבהן חיבר את שירי "הטור השביעי", ואילו עמוס עוז ידע בעיקר לשכנע את המשוכנעים.

ואולם בספר "נתן ועמוס" הכול מתאפיין בתמציתיות ובמהירות של וידיאו-קליפ, המציגות מציאות מדומיית, בינארית ופשוטה, באופן סימטרי חד וחלק. וזה המקום לומר מילים אחדות על הריתמוס המהיר והשוטף של הספר. מן הצד האחר, זהו בעיניי הישג ספרותי מבריק וראוי לשמו, ורק בזכותו ניתן היה לענברי להעמיד ספר סוחף ומעניין על שתי דמויות מורכבות מבלי לייגע את הקורא (אף-על-פי-כן, ייתכן שרחל אליאור במאמרה הנ"ל נסחפה במקצת בעת שאיתרה בכתובה התמציתית של ענברי את בת-קולו "של המספר המקראי המספר על מעשים ואירועים הרי-גורל בצמצום רב יופי נטול פרשנות").

ענברי הגיש ב"נתן ועמוס" ארוחת טעימות ערבה לחיד, שָׁפָה מעורבים עניינים היסטוריים הרי גורל בזוטות של רכילות מחיי היום יום, בעיקר על האישה האחרת בחייו של אלטרמן ועל גורל פְּתוּ ידועת-הסבל. הוא כתב על אלה ועל אלה באותו סגנון תמציתי ומהיר, ולא התנזר מפרשנות. איני מזהה בסגנונו הקומפקטי, המושך והיעיל, הד של סגנון המסירה של המספר המקראי, שהצליח באמצעות מבחר מצומצם של מוטיבים מקדמים של "ויאמר"- "וילך" להביא את עיקרי הדברים, לפסוח על הטריטוריה ולהשאיר את האינטרפרטציה ביד הקורא.

מן הצד השני, לא תמיד משיג הסגנון הקומפקטי של ענברי ב"נתן ועמוס" מוצלח ואפקטיבי. לפעמים הוא יוצר לקויות, המאפשרות לדלג על פני עניינים חשובים שנשמטו בעת השעיטה בדרך. כך, למשל, כל פרשת הפופולריות המוקדמת של אלטרמן לאחר חזרתו מצרפת, בזכות פזמוניו ומערכוניו למען "הבמה הקלה", לא זכה כאן לאזכור. גם העשור החשוב שעשה המשורר הצעיר בחבורת "יחדיו" של שלונסקי אינו מתואר בספר "נתן ועמוס" (לשלונסקי הייתה חשיבות רבה, לא תמיד חיובית אך תמיד רבת-משמעות, בהתפתחותו של אלטרמן, ולא ברור מדוע נשמט שמו מן הספר). גם שנות גדולתו של המשורר, למן הצטרפותו ל"דבר" ועד להצטרפותו ל"מעריב", בעת שנעשה גיבור התרבות של "צעירי בן-גוריון", לא תוארו כאן כמעט. רוב הרעיונות שאותם ביטא אלטרמן במאמרי "החוט המשולש" שלו נשכחו גם הם על אֵם הדרך.

אין פסול בהתמוגגותו של הקהל הרחב מכתובה קלה וקולחת, וכיום למען האמת כבר אין כמעט דורש לביוגרפיה מוסמכת וממוסמכת. להפך, הכתיבה התמציתית היא כיום, כאמור, הדרך בה"א הידיעה למשוך את הקורא חובב הסרטים הדוקומנטריים כדי שלא

יתייאש מספר-עיון ולא יחליט להניחו בצד עד החופשה הבאה. ואולם, לשם השגת המטרה, אין שום סיבה להפגיש את הקורא עם עובדות לא בדוקות, שאילו נבדקו והומרו בעובדות נכונות ובדוקות לא היה נגרע דבר מאיכותו של הספר ומן האטרקטיביות שלו.

האם במשפחת קלאוזנר שנאו את אלתרמן וכינוהו "משורר חצר"? יש להניח שבמשפחתו הסתפקו בשנאה למפלגה השלטת ולעומדים בראשה. המאבק באלתרמן התחיל אמנם ב"ימין", אצל "כנענים" כדוגמת יונתן רטוש ומרדכי שלו בעלי רקע קוויזוניסטי, אך כינוי-הכזב "משורר חצר" נולד במאוחר, ודווקא בחוגי "השמאל". האם יש עדות שמישהו חשב שאלתרמן מבכה ב"שירי מכות מצרים" את האבדות שנגרמו לנאצים במלחמת העולם השנייה? איש לא טען כך עד שקם נתן זך, ובידענות חושפת-בורות והעלה את רעיון העוועים הזה בתגובה על דברים שכתבתי בספרי "על עת ועל מקום: פואטיקה ופוליטיקה ביצירת אלתרמן" (1999). עד לדברי זך כולם הבינו כולם אל-נכון שאלתרמן ביכה ביצירה זו את תמוטתו של עולם הקדמה הנאור (ארבעת השירים הראשונים, שנדפסו בנוסח ראשון ב-1939, הופנו בכלל כלפי בריטניה, בירת התרבות המערבית).

האם לא אהב אלתרמן את ירושלים והתנזר ממנה בשיריו? גם את האמירה הגורפת והשגויה הזו, שמישהו העלה פעם בטלוויזיה ומאז נהפכה ל"אמת בדוקה", ניתן להפריך בנקל, וכבר הרחבתי בנושא במאמר שהתפרסם ב"ירושלים" (מאסף לדברי ספרות, 18 משנת 2002). האם תיעב אלתרמן את לוי אשכול וראה בו נבל מסוגו של זך? לא זה הרושם העולה מטוריו של אלתרמן וממאמרי "החוט המשולש" שלו. במאמרו "עם פרידה מראש הממשלה" אלתרמן אפילו כינה את לוי אשכול "אחד הנאמנים והמובהקים שבועומסי העול ונושאי הכלים של תקופת התחייה ושל ארץ-ישראל". וכידוע, אלתרמן מעולם לא חתם אפילו על מילה שהוא לא האמין בה עד תום.

האם הלכה שירת אלתרמן ונחלשה מ"כוכבים בחוץ" ועד מותו בטרם עת? חטיבת שירי "עיר היונה" צריכה לדעתי הערכה מחודשת, חסרת-פניות ומשוחררת ממשפטים קדומים. אלה הם שירים מורכבים ונדירים ביופיים, שרק משורר בעל הבנה היסטורית עמוקה ולב רחב פָּשַׁל "נתן החכם" יכול היה לחברם. בנוסף לחטיבה זו, נכללו בספר גם מחזורי-שירים (ציקלוסים) כגון "שירים על רעות הרוח" ו"שיר עשרה אחים" שאין דומים להם ומשתווים אליהם ביופי ובחכמה מאז חיבר ביאליק את מחזור-שיריו "יתמות". גם ספר שיריו האחרון "חגיגת קיץ" כמוהו כיהלום יקר ורב-קצעים שאבד בטעות בגלל סיבות שהזמן גרמן, ועל כן הוא לא קיבל את ההערכה המגיעה לו. את זאת הבין היטב עמוס עוז

כאשר חיבר מקץ שלושים שנה ויותר את ספרו "אותו היס" (1999) על בסיס "חגיגת קיץ" האלתרמנית.

לא ברור מניין שאב ענברי את הרעיון שאלתרמן דרש מגרשום שוקן העלאת שכר על עבודתו בעיתון "הארץ" בטענה שנולדה לו בת וצורכי משפחתו גדלו. אלתרמן טען לפני מעסיקו שהוא ראוי להעלאה כי הוא ממלא בעיתון **שני תפקידים** – תרגום ידיעות שהגיעו בטלפרינטר מרחבי העולם וכתיבת טור שבועי מחורז מענייני דיומא במדור "רגעים". טורו השבועי נעשה פופולרי יותר ויותר, ואיש מקברניטי עיתון "הארץ" לא העלה בדעתו לתגמל אותו על תפקיד לא קל שאותו העמיס עד אז על כתפיו בהתנדבות בנוסף לעבודתו הסדירה. לימים הודה גרשום שוקן שהטעות הגדולה ביותר בכל הקריירה שלו הייתה החלטתו להניח לאלתרמן להתפטר ולעזוב את עיתון "הארץ".

כאשר שחרר יצחק שדה את אלתרמן מפעילותו ביחידת הרגמים של גדוד 88, ולפי ענברי הוא אמר לאלתרמן "זה לא בשבילך. אתה לא תעמוד בזה". מקורביו של יצחק שדה העידו שהוא אמר לא פעם: "יש חיילים רבים, אך אלתרמן יש רק אחד". מדוע בחר ענברי באופציה המזלזלת ולא בזו המהללת? מכל העדויות שנותרו על יחסי אלתרמן ומפקדו קשה להאמין שהמפקד זלזל באלתרמן, מחבר השיר "זמר הפלוגות" – על הפו"שים, פלוגותיו של צחק שדה.

אלה הן רק דוגמאות ספורות לנתונים מומצאים ולא הגיוניים המצויים בספרו של ענברי, אשר עתידים ללא צידוק להיחשב במהרה בימינו ל"עובדות בדוקות" שאין עליהן עוררין. כאמור, קוראי הספר בטוחים שנתונוי אמתיים, ואפילו שני פוקר במאמרה הנ"ל כתבה שבזכות הסיכום הקצר והבהיר של האירועים קוראי ספרו של ענברי "יוצאים נשכרים, ובראש ובראשונה **ידענים יותר**". האם העלתה על דעתה שהידע שלה ושל שאר הקוראים של "נתן ועמוס" מנומר מעתה ואילך בעובדות לא בדוקות? והרי ענברי יכול היה להתנזר בנקל מעובדות אלה וכגון אלה, מבלי לפגוע כמלוא הנימה בסיפורו החשוב והמעניין. ואם הספר נמכר באלפיו וברבבותיו, הן ראוי שכותבו ועורכו יכניסו במהדורה הבאה תיקונים אחדים שאולי לא יפגעו אפילו בעימוד (ואגב כך ישמיטו גם טעויות לשון אחדות כגון "האמא", במקום "האם", כגון "זה עתה..." במקום "זה אך...", כגון "הקריא את השיר לפני..." במקום "קרא את השיר לפני...").

ועולות שאלות הנוגעות לפרשנות של שירת אלתרמן: האם לדעת ענברי היו שירי "רגעים" של אלתרמן מנוטרלים מפוליטיקה? והרי יש בהם – חרף חזותם הלוקלית – עשרות רמיזות לספרות העולם ומאות רמיזות לפוליטיקה הארץ-ישראלית והאוניברסלית. האם השירים שחיבר המשורר עד "כוכבים בחוץ" והתפרסמו בעיתוניו של שלונסקי היו

נטולים תוכן אקטואלי ופוליטי? והרי אלתרמן כתב בהם, בין השאר, על שרפת השדות בעמק יזרעאל בימי מאורעות הדמים, והכליל בהם את שירו הקוסמופוליטי "אל תתנו להם רובים". והרי כבר הובהר לא אחת בחקר אלתרמן שגם שירי "כוכבים בחוץ", הנראים כשירים אסתטיציסטיים של "אמנות לשם אמנות" מלאים וגדושים ברמיזות אקטואליות שנעטפו בלבוש ארכיטיפי. כל ימיו לא התנזר משירה פוליטית, ובמיוחד בשירי "שמחת עניים", שנכתבו לפני טוריו וב"שירי מכות מצרים", שנכתבו במקביל לטורים הראשונים. אך או אחרת, הוא לא התנזר משירה פוליטית לפני שהתחיל לכתוב את שירי "הטור השביעי".

ענברי מזכיר את התארים "משורר חצר", "נביא חצר", או "רב חילוני", כתארים שליוו את אלתרמן ואת סופרי ישראל בדורו. אך איך ולמה נבראו תארים אלה ומה פשרם? הציבור מימין ומשמאל הטה אוזן לאלתרמן כי ידעו ש"נאמנים פצעי אוהב": שלפניו משורר לאומי, בעל עמדות מוסריות מוצקות, ולא משורר מפלגתי, המגן על איזו אמת פוליטית צרה ואינטרסנטית. אכן, לא במקרה כינוהו "נתן החכם", הן על שם גיבורו של לסינג והן על שם הנביא שפעל לצדו של דוד המלך ושימש לו "תיבת בלמים". בל נשכח: גם נתן אלתרמן פעל בתקופת "מלכותו" של דוד, המנהיג וראש הממשלה. הוא עצמו היה מסתפק בתואר שניתן לסופר העברי בתקופת הנאורות – "הצופה לבית ישראל" – ומעולם לא נשא עיניו לשום מעמד של חוזה או נביא (הגם שראה לא אחת למרחוק וזיהה את שלבי התהוותם והתפתחותם של תהליכים הרבה לפני שהתחוללו בפועל).

ואולם, הצלחתו עוררה קנאה. הצלחת קובץ-הבכורה שלו "כוכבים בחוץ", הצלחת פזמוניו, שנשמעו ברדיו שוב ושוב, ובמיוחד הפופולריות העצומה של טוריו גרמו ל"קנאת סופרים" גם בקרב בני דורו. חבורתו של שלונסקי התחילה להתפורר עם פרוץ מלחמת העולם השנייה מסיבות פוליטיות מובהקות. אלתרמן וחברים אחדים פרשו והקימו את חבורת "מחברות לספרות", בחסות ישראל זמורה, שהוצאת הספרים שלו סייעה לחבורה שהתרחקה מחבורת "יחדיו" על שום שנקטה מדיניות של "בת יענה" והתנכרה לצרת העם. אברהם שלונסקי, חָבְרו והחונך של אלתרמן, התחיל לכנות את עמיתו הצעיר בכינוי "בן גרוריון" (גרורו של בן-גוריון), וברוך קורצווייל קבע שהספר המייצג את שנות ייסודה של המדינה הוא "רחובות הנהר" של אורי צבי גרינברג, ולא "עיר היונה" של אלתרמן. גם רטוש, אבי התנועה ה"כנענית" והרֵוּוּזיוניסטי לשעבר, יצא במערכה נגד אלתרמן, שהכשירה את הדרך למרד של נתן זך באלתרמן – גדול המשוררים של מדינת ישראל וגדול המשוררים העברים אחרי ביאליק. ניסיונותיו של אלתרמן להוקיע את נלעגותם של יריביו הצעירים

וללגלג על תהליכי האמריקניזציה הריקניים שפשו בהם (כגון במחזהו "פונדק הרוחות", או בקטירה שלו "המסכה האחרונה"), לא הועילו לעצור את הסחף.

כלל לא ברור לי למה בכלל חזר ענברי והדגיש בספרו את הכינוי השקרי "משורר חצר", הגם שייחס אותו לאחרים (שהשתמשו בו כביכול עוד לפני הקמת המדינה). בדיקת הנתונים מלמדת שעד למתקפה של נתן זך בסוף שנות החמישים, הותקף אלטרמן בידי יריביו מהאגף הימני "הימני" של המפה הפוליטית, אך הם לא הציגוהו כ"משורר חצר". הצגתו הסרקסטית באגף ה"שמאלי" של המפה הפוליטית כ"בן-גוריון" או כמשורר חצר נעשתה בשלב מאוחר יותר וכלל לא תאמה את המציאות. כמעט בכל עניין עקרוני התנגד אלטרמן לעמדתו של בן-גוריון שהייתה לטעמו קיצונית, מהירה ורודנית מדי. עשרות דוגמאות המצויות במחקריהם של חוקרי אלטרמן מוכיחות שאלטרמן מעולם לא היה משורר מפלגתי בחצרו של בן-גוריון.

אלטרמן התנגד לבן-גוריון בנושאים קטנים כגדולים: פירוק הפלמ"ח, אשפוז הילדים בשנותיה הראשונות של המדינה, היחס לגרמניה ה"אחרת", התנופה המהירה יתר-על-המידה של "כור ההיתוך", היחס לערביי ישראל בימי "הממשל הצבאי", ועוד ועוד. הוא העריץ את מנהיג הדור על יכולתו להעמיס על כתפיו את האחריות הכבדה שהייתה כרוכה בהכרזה על הקמת המדינה ובניהולה של המדינה לאחר הקמתה, אך הוא לא נמנע מלבקר, או אפילו לגנות, את עמדת המנהיג כשמצא לנכון לעשות כן. היטיב לסכם את הדברים מנחם דורמן (שהיה אמנם רעהו של המשורר, אך מעולם לא לקה בסימאון שמתוך הערצה) בעת שטען: "דומני, ששום סופר או הוגה דעות בדורנו לא היטיב מאלטרמן לרדת לחקר המהות הבן-גוריונית ולהביעה, אבל שום איש גם לא התייצב אל מול בן-גוריון כמו אלטרמן, כל אימת שחלק עליו, אם חלק עליו, בשעות של הכרעה מצפונית".

אלטרמן לא כונה "משורר חצר" מרגע שפרסם את טוריו ב"דבר", כדברי ענברי, אלא בסוף שנות החמישים, כשקורצווייל, גמזו, שלונסקי ואחרים התקיפוהו מכל עבר. קורצווייל העלה כאמור על נס את אורי-צבי גרינברג, ואילו את שירי "עיר היונה" הוריד לדרגת "פזמונים". את מחברם כינה בכינוי "פייטן המפלגה השלטת וההסתדרות". באותה עת נשברו כל דלתות המגן, ורוח רעה השתוללה סביב אלטרמן מכל עבר. התואר חסר הצידוק – "משורר חצר" – קיבל אז תאוצה, ולא אחת נעשה בו שימוש מניפולטיבי.

•

בסוף שנות החמישים, כשפרסם זך את מאמרו המתקשר בכתב-העת הספרותי "עכשיו", כבר נסללה הדרך למתקפה שלו נגד נתן אלטרמן. מרד באלטרמן היה בשלב זה מהלך טבעי

וצפוי מראש, כשם שהמרד המתקשר של עמוס עוז וצעירי "מן היסוד" בבן-גוריון היה טבעי וצפוי מראש (בספרו "מנוחה נכונה" תיאר עמוס עוז את מנהיגות מפא"י בכלל, ואת זו של בן-גוריון בפרט במילים "מפלצות גאולה"). כאן וכאן קמו צעירים חסרי-מנוח, שלמדו מן האקזיסטנציאליזם הצרפתי והאנגלו-אמריקני את חשיבותה של המחאה האנטי-ממסדית. כאן וכאן יצאו צעירים אכפתיים וחדורי אמונה נגד סמכותו הבלתי מעורערת של המנהיג במגמה ברורה לבצע אקט של dethronement; קרי, הדחת ה"מלך" מכיסאו והסרת כתרו מעל ראשו. במובנים אחדים היה המרד בבן-גוריון ובאלתרמן כעין גירסה לוקלית-ישראלית לפעולות "מרד הנעורים" בארצות המערב שאותן יזמו האינטלקטואלים שבקרב צעירי הדור מתוך זעם הולך וגובר נגד ההנהגה. באנגליה אף התארגנה באותה עת תנועת מחאה שנשאה את השם "הצעירים הזועמים" ("Angry young men"), שחבריה היו מחזאים ומספרים צעירים ומרדניים כדוגמת ג'ון אוסבורן, מחבר המחזה "הֶבֶט אחורה בזעם" משנת 1956.

זך צבע את מאבקו נגד קודמיו בשירה העברית בצבעים נייטרליים, כאילו דובר בוויכוח אקדמי אובייקטיבי על נושאים טכניים כמשקל וחרוזה, אך הייתה זו אחיזת עיניים ומטרתו הייתה כוחנית במובהק. חציו של זך כוונו בראש וראשונה, ולא במקרה, נגד אלתרמן, ולא נגד שלונסקי ובני חבורת "יחדיו", אבירי הריתמוס ה"מכאני". אם התכוון זך לתקוף את הפרוזודיה הרוסו-עברית ה"מכאנית" לשם המרתה בסגנון שירי חדש, מדוע בחר לתקוף את אלתרמן 18 שנים תמימות לאחר שנפרד משלונסקי ומן הריתמוס של "אסכולת שלונסקי"? בסוף שנות ה-50 כבר כתב אלתרמן בריתמוס שונה לחלוטין, בטורים ובמשקלים רחבים, הדומים במקצת לאלה של המשורר האמריקני וולט וייטמן (שהשפיע גם על א"צ גרינברג).

מדוע לא תקף זך את שלונסקי ואת (אלכסנדר פן, למשל) שהמשיכו לטפח את הנוסח הרוסו-עברי? מדוע לא תקף את רטוש הרוויזיוניסט שכתב את ביכורי שירתו בריתמוס ובחרוזה סדירים ומלוטשים? ברי, זך תקף את אלתרמן, כי אלתרמן היה מלך המשוררים, וכל רצונו של זך היה להוריד מעל ראשו את הכתר ולעולל אותו בעפר. פעולת הניתוץ וההרס הייתה חשובה בעיניו יותר מן הצד הקונסטרוקטיבי של המרד, שכן לא היה בכוחו כמנהיג חבורת "לקראת" להציע חלופה לאלתרמן. אלתרמן הבין זה מכבר שבא הקץ על הפרוזודיה הרוסו-עברית של "אסכולת שלונסקי". בחטיבת שירי "עיר היונה" ובשירי "חגיגת קיץ" כתב בפואטיקה חדשה לגמרי. אילו האריך ימים ואילו פיתח את הסגנונות החדשים שכבר התחילו לתת פרי בספריו החדשים, הייתה ההיסטוריה של השירה העברית שונה בתכלית.

האם היה אלטרמן אביר ה"ימין" ועוז אביר ה"שמאל"? הצגה כזו היא רידודה של תמונה מורכבת, הדורשת הסבר. אלטרמן היה שייך לאגף האקטיביסטי של מפלגות הפועלים. הוא יצא נגד ההשקפות הליברליות להלכה והטוטליטריות למעשה, שמשמן יצאו אז אנשי הרוח הצעירים, בכעין צייתנות נון-קונפורמיסטית או נון-קונפורמיזם צייתני, לאותן הפגנות כאיש אחד. אלטרמן לא היה משומרי החומות, המגן עד חרמה על אמתות שנתיישנו. להפך, הוא התחיל לכתוב כאמור בסוף ימיו שירים מינימליסטיים בריתמוס חופשי, שירים חדורי רעיונות אקזיסטנציאליסטיים שנועדו להראות ליריביו הצעירים עד כמה קלה ובלתי מחייבת היא כתיבתם. מתחת לפני השטח, גם שירים אלה אינם נוטשים את האידיאולוגיות הגדולות – ההומניזם והציונות – שאלטרמן האמין בהן ודבק בהן מראשית כתיבתו ועד לסופה.

בתוך כך, לא חדל המשורר הגדול לשאול את עצמו: מה הם הערכים השורדים בעולמנו בזמן קטקליזם נורא, המזעזע מוסדי ארץ, והגיע למסקנה שרק אהבת הורים לילדיהם, קנאת אוהב לאהובתו ורעות הלוחמים בשדה הקרב שורדים בזמן חיים על קו הקץ, בהיות כל נכסי החומר למוץ ולנעורת. בשל השינויים שחלו בחברה הישראלית ביובל השנים האחרון, קל להציג את דברי אלטרמן על שלמות הארץ באופן מסולף. דבריו בגילוי הדעת של התנועה לא נבעו מאקט אנטי-דמוקרטי, כפי שניסו חוקרים אחדים להציגם, בשוגג או במזיד, אלא מתוך ההבנה שיש דברים שאֵל לחשבונות פוליטיים קוניונקטורליים וקצרי מועד לקבוע את גורלם של חבלי ארץ היסטוריים.

כך חשבו אז לא רק משורר ה"ימין" א"צ גרינברג וחתן פרס נובל לספרות ש"י עגנון, אלא גם רבים מבני האגף האקטיביסטי של מפלגות הפועלים: יצחק (אנטק) צוקרמן וצביה (לובטקין) צוקרמן מקיבוץ לוחמי הגיטאות, רחל ינאית בן-צבי ורבקה כצנלסון, יוסף טבנקין וזרובבל גלעד מעין-חרוד, מנחם דורמן מגבעת ברנר, ראובן יפה מנהלל, בני מהרשק מגבעת-השלושה ואחרים. הציבור רואה היום באלטרמן את אחד מראשיה של תנועה לאומית "ימנית", אך זהו תיוג מהיר ושגוי, ולפחות בלתי מדויק. אלטרמן נלחם למען ערכים יהודיים וכלל-אנושיים, ויצא נגד רוח ההוקעה העצמית "על חטא שחטאנו" (שאותה זיהה אצל עמוס עוז ויצחק אורפז, שאתם התפלמס במאמרי "החוט המשולש").

עקב השינויים שחלו בחברה הישראלית ובמציאות המקיפה אותה, מאז תקופת בן-גוריון והאבות המייסדים של המדינה, מן הראוי להבהיר אף זאת: אלטרמן, ממניפי דגלו של רעיון שלמות הארץ, שמתנגדיו רואים בו "תינוק שנשבה", אשר נתפס להלכי רוח

משיחיים אי-רציונליים, מעולם לא היה אדם משיחי המקדש אבנים ואתרים. אולם הוא הבין את נחיצותם של סמלים מקודשים ומרטיטי לבבות למען ביצור החיים בישראל ולמען המשך העלייה של יהודי התפוצות. עמדתו יצאה בראש ובראשונה מתוך הומניזם עמוק המקדש את החיים, מתוך האמונה שגם לעם ישראל מגיעה ארץ אחת תחת השמים, וכדבריו ב"חגיגת קיץ": "הָאֵשׁ הַנִּרְדָּף וְנִסְ / תְּכַלִּיתוּ לְזִנְק עַד מְחֶסֶה / וְלָבוּ הַצּוֹעֵק חָמָס / אֶת כָּל הַסֶּפֶק מְחֶסֶה" (עמ' 181). קרי, הזדקקותם של פליטים יהודים לבית די בה כדי להסות את כל הרהורי הספק באשר לצדקת המפעל הציוני. כדי שתתקיים ארץ זו לדורות, כך האמין, חייב העם היושב בה לשמור מכל משמר על אותם סמלים שבלעדיהם אין לו יצר קיום ותנופת חיים; שבלעדיהם לא תהיה הארץ מקום שראוי להם לבני הדורות הבאים להיאבק עליו, והיא אף לא תהווה מקור געגועים ומשיכה ליהודי הגולה.

אלתרמן ביקש בכל מאודו להאמין כי אחרי הניצחון במלחמת ששת הימים יבואו ארצה רבים מבני התפוצות וימצאו בה את ביתם. כדי להכשיר את הקרקע לקליטתם, למנוע מלחמות עתידיות, אף כדי לשמר אותם מקומות בארץ-ישראל שגעועי העם אליהם הביאוהו בסופו של דבר ארצה, טען אלתרמן כי חובה על ממשלות ישראל לשמור על אותם מקומות שבזכותם יש לעם צידוק לחזור לפיסת ארץ זו, ולא לחפש לו פיסת ארץ אחרת. לשם כך, סבר, אסור להן להתחשב בקשיים בני-חלוף, הגורמים לתבוסתנות או לייסורי מצפון. הוא הבין שבלעדי הזיקה לארץ ולאתריה אין לכל המפעל הציוני עתיד וזכות קיום גם כאיש מדע דרוויניסט, ולא רק כציוני בכל רמ"ח איבריו.

ואולם, אלתרמן היה גם אדם שדיבר תכופות על השתנות הנסיבות, ואפילו יחסו לעניינים שברגש, כגון המקומות הקדושים, לא היה נטול ממד רציונלי. מי שיקרא בעיון את שבע מאות העמודים של "החוט המשולש", ייווכח שהוא לא המליץ לדבוק באתר זה או אחר בכל מחיר. הצהרתו של עמוס עוז בדבר נכונותו לוותר על הכותל במחיר חייה של אם אחת שלא תאבד את בנה, נראתה בעיניו הצהרה דמגוגית וילדותית. הידיעה שההגנה על ערכי הציונות מחייבת לעתים קרובות וקרבנות מילאה את לבו כאב עמוק, אך הוא גם התמרמר על נטייתם של אנשי רוח צעירים וחסרי הבנה היסטורית לרמוס ערכים אלה עד עפר, וכדבריו העצובים ואירוניים כאחד: "הַמְלִים אֶרֶץ, עַם [...] לְרַבִּים אַחֲרִים הֵן אֶסְפָּה / שֶׁל נוֹשְׂאֵי כְּתִיבָה רוֹמְמֵת אוּ מְלַעֲגֵת. / וְאֵלּוּ לְמַעֲטִים הֵם אֶמְתֵּלָה שְׁקוּפָה / לְהַשְׁלִיךְ נַפְשָׁם מִנְּגֵד" ("חגיגת קיץ"). הוא עצמו התייצב בלשכת גיוס, בגיל 38, חרף מחלותיו הכרוניות. גם בתו התגייסה לשירות צבאי מלא, הגם שהוצע לה פטור מגיוס עקב תת-משקל.

אחרי מלחמת ששת הימים היה אלתרמן משוכנע שאחרי החזרה לחבלי ארץ עתיקים, שבזכותם עלה העם ארצה ודחה את "תכנית אוגנדה" (הוא האמין כמו כל אבות

הציונות שהעם מגיע לארץ בזכות השמירה על התנ"ך ובהשראת התנ"ך) תגיע עלייה מאסיבית של יהודים מכל כנפות הארץ. לאור אמונה זו כתב את מאמרי "החוט המשולש" שהבטיחו שיווי זכויות לכל תושבי הארץ, יהודים וערבים. כשראה שיהודי העולם אינם מגיעים והבין שצפוי סיכון לקיומה של המדינה כ"מדינת היהודים", הוא התייאש וכתב את "המסכה האחרונה" ואת מחזהו הלא-גמור "ימי אור האחרונים". הוא התבונן בתמיהה באותם אינטלקטואלים קצרי-אופק שאינם מצליחים להבין את הנס חסר התקדים שקרה לעם ולעולם עם שובם של היהודים למולדתם ההיסטורית ועם החייאתה של שפה "מתה" שנקברה בין דפי הספרים ונעשתה בזכות כמה "משוגעים לדבר" שפה פורחת ומלבלבת. הקשיים שאתם התמודד בעשור האחרון שלו – בין מתקפתו של זך ליום מותו – היו רבים וכבדים מהמשוער, אך הוא התמודד אתם כלביא פצוע, מבלי לאבד לרגע את ערכו המוסריים, האנושיים ואת דאגתו למשפחתו, לעמו, לערביי הארץ ולכל ה"זר" וה"אחר" הבא בשערי הארץ.

והערה לסיום: "נתן ואסף" הוא ספר הכתוב ב"סטקאטו", ומשובצת בו מפעם לפעם גם אמירה הומוריסטית של comic relief, אך בכל זאת מנגינת נכאים של צ'לו כאילו מלווה אותו מהתחלה ועד הסוף. מדוע? האם לא ידעו שני גיבורי הספר גם כמה ימים טובים בחייהם? והרי עמוס עוז זכה בארבעים פרסים נכבדים, שישה מספריו זכו לגירסה תאטרונית וחמישה מספריו לגירסה קולנועית. הוא זכה גם בפרופסורה ובמשכורת קבועה מהוצאת "כתר". אלתרמן שהתרחק מן השררה וממתנותיה (ואפילו סירב להצעת שמעון פרס לקבל דירה הולמת, כמקובל באותם ימים כשהמפלגה השלטת חילקה דירות לאנשי-מפתח) ראה איך בתו החלושה והדיכאונית מתאוששת ממשבריה, נישאת בשנית ויולדת בת, כותבת שירים ופזמונים שמזכים אותה בפרסים, מחברת ספרי ילדים מצליחים ומתרגמת כשלושים מחזות. ספק אם יש עוד סופר במקומותינו שהפיק מספר רב כל כך של מחזות מתורגמים, אפילו האריך ימים ופעל ברציפות לאורך חייו. בעבור אלתרמן הישגים כאלה עלו בערכם עשרת מונים על כסף, כוח וכבוד.

אלתרמן האמין כידוע בנצחיותו של הניגון ("בן חלוף המְשׁוֹרֵר, אֵךְ נֶחְחִי הוּא הַשִּׁיר" כתב המשורר הארץ-ישראלי הצעיר בעקבות היינה). הוא ניסה לא פעם להבקיע את מסך הזמן ולנסות לראות כיצד תיראה הדרך בעת שתרוץ לבדה, בלעדיו. ואולם, הוא לא ידע כמובן אם יפרצו שיריו את מחסום הזמן וישרדו לדורות. הוא האמין שהאמנות במיטבה נצחית היא, וביקש שיראוהו כאדריכל שהקים פְּרָךְ (פְּרָךְ שירים) שיעמוד במבחן הזמן.

ושיריו אכן שרדו, גם לאחר "רצח האב" המתקשר שביצע בו נתן זך כדי לגזול ממנו את כתרו ולרשת את כיסאו. עד היום "כוכבים בחוץ" הוא ספר השירים העברי האהוב ביותר בספרות העברית, ופזמוניו של אלתרמן נשמעים עדיין מעל גלי האתר. דומה שהמשורר הגדול היה מחייך ומרים גבה אילו ידע שאפילו הפזמון הטריטוריאלי "יש לנו תיש", שחיבר אביו, יצחק אלתרמן, מייסד גן הילדים העברי, עדיין מושר בגני הילדים. לא הכול בחיי שני היוצרים הגדולים האלה היה אפוף בתחושה של שכול וכישלון, והם גם חגגו לעתים מזומנות את תנובת כשרונם. אפשר שמנגינת הנכאים שבספר "נתן ועמוס" משקפת את חיינו בשנים האחרונות שהולכים ונעשים בלתי נסבלים מיום ליום. היא אינה משקפת את יובל השנים הראשון של המדינה שבו מתמקד הספר, שבו היו רוב תושבי הארץ נתונים במצוקה כלכלית ובקשיי התאקלמות, אך בלבם פיעמו גם תקווה גדולה וגם אמונה בצדקת הדרך.